

Українські кольонії на сході відіграють колись безумовно велику роль в будучині України, як що будуть поставлені в умовини, сприяючі вільному економічному розвитку. Заведення загальної освіти, що переводить ся в Південних повітах Самарщини (Н. Узенському та Миколаївському), де живе найбільше Українців, піднесе культурний рівень населення, як штучне орошення підійме врожайність ґрунтів. Але страшно щоб не справдила ся і тут приказка: „Доки сонце зійде—роса очи вийсть“. Вже подекуди й тут певні верстви стогнуть від малоземелля, неврожай вкрай руйнують слабших економічно переселенців, які мусять або вертати ся до дому, або йти в найми до багатіїв, що користуючись недородами скуповують ґрунти бідаків.

З дальшою інтензифікацією сільського господарства на Самарщині воно набиратиме все більш капіталістичних форм, яких властивою ознакою є постійний визиск наемної робочої сили, що постачатиметь ся в значній мірі з рядів зuboжілих „господарів“.

НАТ. РОМАНОВИЧ.

Як зацвітуть троянди.

I.

Веселий білий будинок... Маленькі, дрібненькі блідо-рожеві маргаритки і блакитні незабудьки... жовті й сині півники, червоні пишні піони... стрункі, високі кущі з жовтими та червоними оксамитовими трояндами в центрі і білі напіврозквітлі троянди з боків — така була площинка перед будинком, запашна, зеленобарвиста.

По обидва боки площинки, відділені від білих троянд широкою стежкою, тулили ся до них блідо-рожеві, в цвіту, яблуні та молочно-білі груші, старі, з широко-розкинутим гіллям. За ними ще багато білих дерев спускають ся півклом в долину, назустріч тим, що з яру посилають їм свій привіт і пахощі.

Як вийти в білого будинку, зійти з ганку та йти квітником просто, до кінця площинки — внизу яр зелений. Оксамитом травиці опоясує площинку; в яру великі білі купи молодого, тонкого вишняку.

Як стати край площинки над яром — перед очима безмежний, чарівний краєвид на ріку, левади, далекі околиці. Там лісок, там лани, гаї... Довге вузьке пасмо води синіє в зелених деревах, вигинаючись, ховаючись і знов виринаючи.

Тут, край площинки, гарно стояти, почувуючи за собою веселий, білий будинок, втопивши очі в чарівний привабливий краєвид, маючи над головою прозору блакитну стелю, під ногами живий зелений килим, білим квітом усипаний.

Гарно стояти тут Петренкови.

Він зараз підлив всі квітки, перев'язав дбайливо гнучкі віти червоних, жовтих та білих троянд, обійшов садок свій, любуючись білим цвітом дерев, а отсе став над ярком і замислив ся. Про радісне, приємне й миле думав він. Завтра, в сей час він не сам вже стоятиме тут, над ярком.. на його руку спиратиметь ся його люба дружина, укохана Люся. Приїде завтра... одержав листа від неї вже кілька день тому... пише, що весело їй там дуже, у батька, що співала на концерті і взагалі „закрутила ся“.

— Ну, одпочинеш, кохана, тут в своїм царстві, де ти королівна, де все — для тебе, все тобою живе, — захоплений мрією про любу жінку шептав Павло Мойсєвич.

Спустив ся в ярк, просто по травиці, засипаній синіми, жовтими квітками, до білого вишняку.

„Як вона любить сей ярк, сей весь садок!“.. „Дикий, поетичний куточок, — каже вона, — гарно з птахами укупі співати в ньому“.. „Моя співоча пташинко!“

Павло Мойсєвич вскуйовдив своє і без того патлате волосє, весело засвістїв і пішов, вже стежечкою обходячи в гору, на площинку.

Білий дїм під зеленим дахом весело витав його відчиненими, в рамці мережаних занавісок, вікнами, наче радісно всміхаючись йому, і квіткам і білим деревам, та неначе чекаючи ще когось.

Не увійшов в будинок Павло Мойсєвич. Сїв на ганку, де стара Христя вечерю поставила.

Але й вечеряти не хотїло ся...

Ну, як його вечеряти, коли чекає її, її чекає!.. А вона вже виїхала від батька, тепер десь в потязї.. Поїхав би на зустріч на станцію, та завтра ранком він асистент на іспитї.. як навмисне... сама вже приїде, потім він прийде з гімназії, побачить її..

Мрійна усмішка освітила добродушне лице з неправильними рисами і трохи товстим носом і прикрасила його.

Он там тим шляхом, серед ланів їхатиме вона.. шукатиме ще здалеку білого будиночка на горі, поспішатиме до нього.. прийде — і не застане його дома... Чекатиме в садку, серед квітів, як отсе він її чекає... Потім прийде він..

Яке все мертве, нудне без неї.. і як оживить ся все, засяє,

як зявиться тут вона... Так як п'ять літ тому, коли увійшла сюди у перше і оживила його парубоцьку оселю, соняшним промінням осяяла жите його.

Сих п'ять років так гарно йому з нею... Спокійне одноманітне, щасливе жите... без хвилювань, без бурь... В неї музика, співи, малювання, якесь шитво таке артистичне... Все в неї з рук виходило красним і артистичним... І сама вона красуня і артистична вдача... така гаряча, поривчата, чорноока, гнучка, смаглява... Люся... Кохана Люся!..

В нього — вчительська праця, наука і сад і город...

Так, він любить таке спокійне, працьовите, буденне жите... Свої книги, учнів, сей садок, весь клопіт з ним; любить яблука й груші з свого садку, але також любить і картоплю з свого городу... Любить білий будинок вигідний і весь склад свого щоденного життя. Особливо цінить се все, згадуючи про тих два роки на далекій непривітній півночі — в заслання. Була якась „історія“, він не знає й сам, як „вліз“ в ту „історію“. Ну й спокутував два роки... І особливо навчив ся цінити спокій життя, тепло свого рідного куточка...

А сей куточок такий вже принадний і затишний зробив ся з появленням Люсі, його коханої Люсі...

Як гарно, що вона вже їде нарешті. Се у-перше така довга розлука, цілих два місяці...

Мріяв про свою кохану Люсю Павло Мойсеєвич, радів, уявляв зустріч. А вже вечір сходить на землю. Теплою темною пеленою оповиває квіти, дерева, травицю, щоб спочили добре-добре, щоб свіжі й радісні прокинулись завтра назустріч сонцю, щоб відновлені з новою силою слали хвалу житю, весні.

Темно. Тихо. Тепло.

Пахнуть троянди. Соловейко співає.

II.

Сей білий веселий будинок, сей садок, сі меблі і все, що було в будинку, одержав Павло Мойсеєвич від батька, заможного таки пан-отця, дбайливого що до власного добра. Сей пан-отець для поширення своїх дібр не вагав ся захопити трохи міської землі, що притулила ся до його садку. Огородив сю землю, насадив кленів, каштанів і пас там коней. На однім з дерев привісив такий напис: „Вертоград сей насадив ієрей Петренко Моїсей...“ та чиясь пустотлива рука додала: „для кобилиці своєї“. Та як би там не було, а садиба була в пан-отця гарна, будинок веселий,

жите спокійне й безжурне, і хлопцем, а потім юнаком Павло роскошував, спочиваючи на вакаціях в рідному куточку. Любив сей простір, далекий мальовничий краєвид, площинку з квітником, ярк і навіть сей горбд, що простяг ся далі за садком.

Як був в заслання, померли його батько й мати, несподівано, обое в один рік, залишивши одну стару Христю (стару, вірну служницю, яка ще Павла няньчила). Повернув ся Павло з заслання, застав порожні кімнати в білому будинку, стару Христю в кухні й багато дерези та кропиви в садку. Він поїхав знов доучувати ся в К., а весною приїздив, залишав ся до осени, порядкував, чистив садок, обмазував дерева вапном, обчищав листе від гусени — словом господарював як слід. В садку виплекав молоді дерева, цілий лїс квіток сїяв завжди на площинці перед будинком.

А коли приїхав вже скінчивши вченне, змарнілий, втомлений після напруженої праці на іспитах, так весело зустрів його чепурний, чистенький садок, так привітно усміхав ся йому білий будинок, розчинивши всі свої двері й вікна.

І Христину руку було видно всюди: кімнати всі як на велике свято прикрашені; блищать меблі — ні крихти пилу; сєе посуд; мов сніг — всі занавіски, скатертини. Не то що молодого панича зустрічати так—а хоч би й молоду господиню.

Та молодої господині не було. А все наче чекало її. Чекала Христя, чекав білий будинок з усім своїм добром: прийди і пануй тут.

Чекало й серце Павла.

Властиво, був уже „старий парубок“; товариші його женились ще не маючи 25 лїт, а він в 28 парубкував. І ся обставина сприяла тому, що він зробив ся центром уваги містечкового „благородного“ товариства, коли вже залишив ся на зіму, а особливо, коли йому пощастило одержати посаду вчителя в гімназії.

Його білий, під блискучим зеленим дахом будинок, розкішний садок і становище вчителя гімназії зворушували серця матерів, а скромна, стримана постать і співучий голос — серця їх дочок на виданню. І двері усіх містечкових господ відчинені були для нього. Але він не вчащав до сих господ. Захоплений своїми учительськими обовязками, він і по-за школою, дома, багато працював, сидів за книжками, робив виписки, укладав конспекти. А вільний час любив проводити в клубі, організуючи хор, керуючи репетиціями для аматорських вистав.

Павло дуже любив співи, концерти, вистави. Ще в К. захоп-

лював ся сим, а тут став на чолї сих артистичних заходів місцевої інтелігенції. А „в гості“ для розривки не любив ходити; не був красномовний, не вмів упадати біля панночок.

Панночки... на що вони йому здали ся?.. Чарівна красуня, королівна, неземна фея уявляла ся йому в мріях. Вона ледви землі торкається — така легка, граціозна, невловима... голос її — мов музика, а очі — як море, коси — як ніч...

Та й панночки розчарували ся швидко.

„Неінтересний кавалер“ — копилили вони губу. „Ні комплімента ніколи не скаже, не пофліртує, та й не фасоністий якийсь“.

Павло Мойсеевич дійсно ні про одєжу не дбав, за волосем не стежив і хоч мав з своєю вскуйовженою шевелюрою досить поетичний вигляд, але панни охрестили його „вахлак“.

„Ось душка Ліхачев — зовсім инше діло, — казали панночки. — І потанцювать, і в піжмурки пограти ся, і анекдотами звеселити — на все мистець“, — така була думка про жвавого, завжди виголеного, причепуреного, з підкрученими в гору „стрілками“ вусами, вчителя математики, від якого ще здалека чути було пачулі. „А Петренко — ведмідь якийсь, вахлак“.

І так, поволі вахлакови сьому дали спокій.

У літку, як не було вже лекцій в гімназії і клуб зачиняв ся, вся праця й співи переходили в садок. Сїяв Павло квітки, полов, підливав, збирав ягоди, варив їх, сушив укупі з Христею. А вечером — співи. Сходили ся товариші, співці-аматори, утворював ся хор і лунав спів з саду вниз до міста.

„А у неї очі — як море, коси — як ніч, голос — мов музика“, мріяло ся все частійше літніми місячними ночами Павлови Мойсеевичу.

„І де вона така? Де?“

На другу зіму занудив ся і перед Різдвяними святами поїхав до К. Розважити ся, освіжити ся, людей побачити... Відшукав знайомих, товаришів з аматорського гуртка.

І знайшов її... ну, ту королівну, якої чекав.

Він знав напевне, що се вона. Стояла на концерті в двох кроках від нього, розмовляла з його товаришами. Голос... насамперед почув він голос і аж тоді подивив ся на неї. Дзвінкий, співучий, мелодійний — мов музика — голос. Глянув — чорні коси блискучою короною над чолом лежать, очі чорні — як море глибокі.

Вона співала потім на естраді. Слухав Павло, дивив ся, а серце стукотіло: „Се вона, вона, вона“...

Приїздив потім в К. на масниці, на Великдень, а після Великодня, коли зеленів і пишав ся вже садок, зелений килим стелючи назустріч, привіз свою Люсю в веселий, білий будинок.

Раділа стара Христя, раділи чисті, чепурні кімнати, де все блищало й сяло... дерева зелені раділи, вкриваючись білим цвітом... Радів соловейко на старій блідо-рожевій яблуні... з радощів почали розцвітати наввипередки одна перед другою білі, запашні, ніжні троянди.

Потім зявили ся ще в центрі площинки стрункі, граціозні і величні червоні та жовті троянди, улюблені Люсею і вишукані десь для неї Павлом. Червоні мов кров, мов румянець коханої, оксамитові пелюстки їх та жовті, мов листя кленове в осени, оживили й прикрасили цілу площинку, як Люся оживила й прикрасила будинок.

І довго-довго ще потім, як осипали ся білі троянди Павлові, засіваючи травицю ніжними пелюстками своїми, гордо і величньо красували ся в центрі площинки пишні, оксамитові—червоні мов кров, мов румянець коханої, і жовті, як кленове листячко в осени, Люсині троянди.

III.

Всміхаєть ся радісно сонце, пливучи чистою прозорою блакитю. Теплі ніжні поцілунки шле своїй коханці-землі, заплаканій в короткій розлуці з ним. Блискучими золотими проміннями цілує білий квіт дерев, зелене листя й травицю, барвисті, запашні квітки, висушує сльози-роси викликаючи на зустріч собі щасливу усмішку радості й кохання.

Всміхають ся скромні невисокі маргаритки й блакитні незабудьки, жовті й сині півники, пишні, червоні піони. Ніжно, зворушливо-радісно всміхають ся білі троянди; чарівні, принадні в своїй кокетливій, загадковій усмішці—червоні та жовті.

Рано встав Павло Мойсеєвич. Як його спати, коли ніч вже минула? Як його спати, коли вона їде, королівна їде?..

Вийшов в садок до сонця, до птахів, до квіток.

Троянди... Відкіля їх так багато? Всі кущі так обсіпано ними! Се так на зустріч їй. Вона-ж прощаючись у відповідь на його питання: „Коли прийдеш?“ сказала: „Як зацвітуть троянди... От вони тепер і цвітуть... Які розкішні, оксамитові отсі, що так любить їх, червоні й жовті... І так вони чомусь нагадують йому його Люсю. Вона така пишна оксамитова троянда, часом червона, часом жовта... Але вона більше ніж троянда... вона — сонце..“

Снідав на швидку, сидючи на ґанку, з якого розкриваєть ся чарівна панорама на околишні лани, гаї, левади, ріку. А потім сидів довго захоплений мріями, втопивши очі в далечінь.

Ріка блищить, вигинаючись серед зелених левад срібним пасмом. Птахи щебечуть в морі весняного цвіту. Метелики перелітають з синьої незабудки на рожеву маргаритку, сїдають на пишні троянди, потім знов гонять один за одним в прозорім повітрі над зеленою травою.

Христя прийшла прибрати з столу й принесла записку з гімназії. „Не треба—писало ся там—приходити йому сьогодні в гімназію на іспит. Той вчитель, якого мав замінити сьогодні, одужав і сам буде на іспиті“.

Ну й чудесно. Принаймні сам зустрине Люсю. Се найкраще. От як би вчора се знав, поїхав би назустріч, а тепер пізно вже. Ну, зустрине тут...

Всміхнув ся щасливо.

У відповідь йому всміхнуло ся сонце, блакить неба, блідо-рожевий цвіт яблуні, молочно білий вишняк, молода маєва зелень, безмежний простір ланів, левад в долині, срібляста річка—ціла чарівна, прекрасна весна землі.

Як чудесно тут, як чудесно тут! І Люся дуже любить сидіти тут, на ґанку, й дивити ся на все з височини.. або стояти там, над ярком, звідки такий самий краєвид. Каже, що як дивити ся в сей безмежний простір,—безкраю блакить неба у горі й далекі околиці землі,—то хочеть ся полетіти кудись далеко-далеко, злити ся з простором. І ще каже, що отак довго сидіти тут, в горі і поринати в красі безмежного краєвиду можуть тільки щасливі люди, веселі люди; вони тільки, люди повні радости життя, можуть чарувати ся безмежністю. Люди-ж нещасливі, люде мелянхолійної вдачі не витримають сієї ґрандіозної краси безмежности; їм краще в маленькому, затишному куточку.

Взагалі Люся вносила в жите трохи ґраціозної філософії й багато поезії. То почне відшукувати в садку куточки відповідні для різних настроїв і вдач і сама, з огляду на те в якому настрою, сидить то в „веселому“, то в „мелянхолійному“, то в „поетичному“. А иноді, в кінці літа, як гуляють стежкою в садку, показує йому червоні яблука на деревах і каже:

— „Коли овочі червоніють і дозрівають, вони — прекрасні.. правда?“

— „Правда, люба“...

— „А коли вони вже дозріють цілком, стануть роскішні, вони.. вони гниють або сохнуть і падають з дерева“.

Потягло його до всіх сих настроєвих куточків, які вона відшукала в садку. Власне їх не треба була відшукувати, вони всі були близько, знав їх, бачив, але не помічав раніше, що вони „настроєві“.

Ось, як зійти з ганку ліворуч, за лавою білих троянд—стара яблуня: широке гілле своє так розложила, що й стелю творить воно й стіни зелені, мережані; сидючи між ними спиною до білого будинку, можна мати ілюзію, що відірваний від цілого світу. Се—для мелянхоліків, або й для людей веселої вдачі в хвилі „чорної мелянхолії“.

А отсе просто „поетичний“ куточок: зовсім над ярком півколо молодих яблунь сплетене з півколом бузку—затишна хатка, стеля в якій—блакитне небо; крізь мережево листя зеленіє ярк, біліють в долині купи білого вишняку.

Ще один поетичний: в купі вишняку зелена площинка; гарно так серед білого квіту сидіти, гарно й коли червоніють вишні на гільках...

А то все—більше веселі, чарівні куточки: і тут над ярком де й лаву собі поставили, і на площинці серед квіток і особливо на ганку, де вся краса садку відкривається і вся безмежність околиць.

Павло Мойсеєвич ходив по садку, оглядав сі всі куточки, сидів на лаві над ярком, на ганку і все мріяв. Нарешті ліг в ярку на траві, очі в небо втопив.

Його королівна... волосе в неї як ніч, очі—глибинь моря, голос—музика.

Вона ж співає... Вона вчила ся тоді, як уперше побачив її, в школі музичній. Кинула школу, поїхала з ним, але співати не кинула. І фортепіяно своє сюди взяла. І як вона співає,.. Зпочатку для нього лише співала, а потім вже й гостям і в клубі. Тепер вже всі захоплені її співами, та й нею захоплені. „Наша чудова, наша незрівняна madame Петренко“—повітові пані вигукують так. А мужчини то так і упадають—і директор гімназії, і вчителі, але вона з гори вниз на них дивить ся. Не захоплюється своїм успіхом, співає для себе, „для душі своєї“, для нього співає, ще часом для Яші співає. Яша—се немолодий вже парубок, вчитель співу в гімназії. Негарний, нецікавий, замкнутий в собі дивак. Але очі йому сяють, коли чує спів Люсі, лице з сірого, шерсткого стає ясным, радісним.

І для нього вона співає довго-довго; потім кінчить, підійде до Павла, кине йому руки на плечі, міцно поцілує і йде з хати. І він, Павло, відчуває, як їй шкода сього непоказного, похмурого,

безталанного Яшу, як болюче, що він безнадійно закоханий в ній, і як гарно їй, що співами так зворушує його душу, на мить ясно усмішку викликає на обличчя.

Ах, Люся, Люся... кохана Люся... така кохана...

Вже й Яша (він на „ти“ з ним, пили колись брудершафт, так само як і з вчителем Ліхачевим) питається коли приїде... скучив... Але до нього й ревнувати не можна; нецікавий, непоказний, та й вона така байдужа до всіх. Як і поривається десь, то тільки на простір, в обійми природи... Як і блищать коли вогненно очі її, то лиш в захопленню музикою згуків, коли вона співає, або коли хто грає артистично й душу вкладаючи, як отсей п'яніст з глибокими загадковими очима, що приїздив на Різдво з К., грав в клубі, потім у них дома. Яким вогнем блищали тоді очі її!

Котра-ж се година? Сонце невисоко ще підбило ся, мабуть і полудня нема. А вона приїде по полудню.. Піти-б газету почитати.. Може час швидче минатиме.. Вже повинна бути з почти.

Підняв ся стежкою в гору, вийшов на площинку.

На ганку вже червоніли в великій вазі буйні спілі полуниці. Се Христя приготувала для своєї пані.

Раптом схопив садові ножиці, що на ганку лежали, і підійшов до оксамитових троянд.

Зрізав кілька червоних і жовтих, додав дві білих і поставив на столі білі полуниці.

Отак її треба зустріти...

Пішов в кабінет шукати „почту“; Христя завжди кладе йому її на стіл.

Газета... ще газета... лист... від Люсі.

Що ж вона пише? Мабуть ще раз, як королівна, сповіщає: „Готуйтеся, їду“...

Всміхаючись відкриває листа.

А може не їде, ще й сповіщає... Ні, мабуть...

Раптом зблід, злякано ще раз впив ся в рядки: „Не приїду я, не чекай. Їду далеко з Лазоренком. Думала, що люблю тебе, та вийшло, що ні. Прощай. Л.“ А далі приписано було:

„Ні, таки мабуть любила... Але й найпишніші троянди одцвітають“...

Похитнувся Павло Мойсеевич, сів в крісло, рукою по чолі провів.

„Не приїду“...

Хто се не приїде?..

Так, се вона не приїде...

Хіба се можливо? А як же садок, квітки, троянди, вишні яблуні, фортепіано, білий будинок і він, він? Як же се?..

„Іду далеко“...

Далеко... від нього їде...

З ким? Хіба не все одно?

„Лазоренко“... Хто се? Хіба се цікаво—хто?

Хіба цікаво?

Знайоме наче прізвище... Ах, се той піяніст, той музика з глибокими загадковими очами...

Се він той, що грав тут... і тоді в неї очі вогнем горіли...

Чому ж се все так?

„Думала, що люблю, та вийшло, що ні“...

Як так вийшло? Вона ж любила...

„Ні, таки любила“... „Але й найпийшійші троянди оддвітають“...

Але все туман, туман якийсь.. Туман застелює очі, мозок,.. сірий, непроглядний туман.

Хіба там, за стінами сонце сяє? Хіба весело пишуть ся дерева в цвіту? Хіба там тепло, променясто, ясно й радісно?!

Туман, туман, туман навкруги..

А за стінами було справді радісно, ясно, променясто, тепло. Золотими гарячими поцілунками пестило сонце коханку-землю; всміхали ся дерева й квітки; співали птахи. На ганку пишали ся в великій вазі буйні, спілі полуницї, височіли червоні мов кров з пробитого серця, жовті як кленове листе в осени і білі ніжні троянди.

Мов ще чекали чогось...

IV.

Звичайним місцем пробування Павла Мойсеевича стала найменша, віддалена кімнатка в білому будинку і звичайним заняттям—лежанне на ліжку з заплющеними очима. Хоробливий ляк перед дійсністю, перед життям, неохота до життя охопили його істоту—і єдиними ліками на се був віддалений куток, ліжка і заплющені очі.

Не сонце, не соловейко, не блакить неба, не молода зелень і білий квіт, а маленький, далекий куточок, де б його не міг навіть знайти соняшний промінь.

Пробував знайти його там людський голос: Яша, якого перелякана новими „порядками“ в білому будинку Христя покликкала на поміч, спитав, чи можна увійти. Але таке почув „не можна“,

то мовчки, похитавши головою, пішов собі до дому: наказав лише Христі дбати про здоровле пана і добре самій доглядати квітник і город.

„Добре доглядати“... бурмотіла сама до себе Христя, коли „панич Яша“ вже пішов. Вона й сама знає й про квітки й про город... А ось пана як доглядіти, що йому заповідати? Лежить та й годі.. Отсе зладить Христя обід, поставить в їдальню—так до вечера й стоїть, аж поки цілий не забере з столу. Иноді вийде пан, щось там ковтне та й назад.

А пані не їде... Так чекав її тоді... ягоди, квітки їй виготовив, а вона—не їде. Ой, то жінка чоловікови... Циганка якась, чи що... і де таку взяв? Як попустить кучеряві коси, чорні як ніч, як напне біле щось таке, тонке, аж тіло світить ся, ходить тай співає. А то ще над яром стане в саду, біле се все навколо неї вітер розвіває, а вона голосить, голосить... А він ходить за нею та як на янгола молить ся... А краля... румянець широкий, очі чорні блищать, стан гнучкий, повний.

...„І обід сам розказував і все господарство вів... А ось тепер і не приїхала“...

Зітхала й бурмотіла сама до себе Христя.

А Павло Мойсеевич все лежав з заплющеними очима в далекій, маленькій кімнаті, втікаючи від сонця, від співів, від пахощів, від ясного веселого, радісного життя природи навколо білого будинку.

Чи дрімота, чи забуте, чи апатія...

„Думала, що люблю, а вийшло, що ні“...

Не може бути ні, бо таки любила, він се знає.

„Ні, мабуть любила“...

Так, любила, любила...

„Але й найпишніші троянди одцвітають“...

Так, одцвітають... І вона, вона колись одцвіте...

Хотів би, щоб одцвітала тут, в своїм царстві, де все завжди для неї, де вона—королівна. Гарно було б тут їй одцвітати: хоч би й як вітер часу зривав запашні пелюстки її краси й молодости, тут все нею жило б, все було б для неї... Сонцем була б тут до віку...

А там... як, як їй одцвітати доведеть ся?

Його кохана Люся...

Його вона?

Чому ж пішла від нього?

Не вмів мабуть любити... Любив як умів, по-простому... Їй було трохи сумно... він таки прозаїчний, а вона поетична...

Як приїхав сей музика, Лазоренко, вона оживила ся. Все грав їй... Вона співала. Очі їй огнем горіли...

Він казав їй: „Ви така співачка—і мусите тут заривати в землю свій талан.. Вам би широкого простору, вільного, артистичного життя“.

Так, Люся поривала ся до простору... так любила сей безмежний краєвид...

Коли співала під його, Павла, акомпанімент, се здавало ся йому прекрасним... Але як почув спів її під акомпанімент акордів того—се було незрівняне, чарівне...

Може тому пішла від нього...

Чи дрімає, чи марить, чи згадує її...

...Колись знайшов її в настрою „чорної мелянхолії“ над ярком. Заломивши руки шептала дивлячись вниз, на містечко, яке за садком починало ся:

„Занавісочки, фікуси.. їжа, карти, спанне... затишок і спокій застоюлого болота... квіточки, грядочки, картопля, варенне... Нудьга, нудьга, нудьга!“

Спитав тоді: „Люсю, чом нудьга?“

А вона не одповіла й пішла в „мелянхолійний куточок“, захищений від сонця й ясного неба розложистим гилем яблуні“.

Сусідки, взагалі де-які пані казали, що він не пара їй... що він нецікавий, не дбає про свою поверхність навіть для такої жінки... що він „вахлак“.

Ах, на що „поверховність“, коли кохав її і вона кохала?.. Хіба більше кохала б, як би чепурив ся та прикрашав ся?.. Вигадки жіночі..

А все таки *той* її тепер цілує... його Люсю иньший цілує...

Туман, туман, важкий туман... Ніч темна, безпросвітня...

Змовкли згуки дня... Веселі метелики не перепорхують з квітки на квітку, не шумлять комахи, не гудуть шмелі. Сплять птахи, лише соловейко чарівний спів розливає та жаб'ячий хор з річки гуде.

Молодий місяць обережно пливе ясною стежкою неба все вище та вище; і червоним і жовтим і білим трояндам шле свою привітну усмішку.

Тихо в садку, тихо і в білому будинку. Спить він посеред зеленого саду, заплющивши очі-вікна, замкнувши двері. Глибоким сном спить він. Чому ж він спить, чому так щільно зтулив свої очі, коли тут, в садку така прекрасна ніч, так чарівно сяє місяць, так солодко співає соловейко: тьох тьох тьох—кюї... кюї...

Спить білий будинок...

А для кого ж сяє місяць, для кого соловейко співає? Пишаєть ся зелена альтанка, буйно розкішно цвітуть троянди, кріпнуть чари червненої ночі?

Для кого?!

V.

Вже вишні червоніли, жовтіли достигаючи в мережеві зеленого листя ранні грушки, зелені яблука з невеличким румянцем привабливо й мальовничо висіли на гильках—коли Павло Мойсеєвич вийшов з своєї схованки.

Чорний, змарнілий, а в волосою сивизна... Ходив по садку, ставав перед деревами, квітками і думав: як можна було б чарувати ся усім сим як би... як би...

Він думав, що се краса... краса—сі квіти, сі овочі, весь зелений сад і далекі околиці, але не відчував сього.

Помітив якось, що троянди всі вже одцвіли, а замість них по всій площинці буйно розрісся і запишав ся червоний мак.

Так... „І найпишнійші троянди одцвітають“...

Часом необережно сїдав на ганку. Але ся безмежність ланів, левад, сей простір небесний, се ясне, чисте сріблясте пасмо води—ні, се не для нього... Тут тільки, як казала Люся, можуть сидіти й дивити ся на сю красу безмежну щасливі, радісні, безжурні люде. І тікав в затишок, в той „мелянхолійний“ куточок, де яблуня могла заховати його своїм гиллем від простору, від сонця, від безмежного неба.

Часом сидів і в „поетичному“ куточку; а то блукав по садку.

І ось так все якось думка про неї летить за ним, або вона сама, жива близька уявляєть ся йому.

Так, вона любила се все... Любила квітки, птахів, вишні, грушки, маки і левкої, музику, співи... А він любив її, і квіти й овочі, її співи і... картоплю та баклажани в своєму городі, книги в своєму кабінеті...

Потягне його до ярка... Стане й дивить ся. Тут все не так, як там у низу. Там затишні кубелечка під захистом розложистих каштанів, струнких тополів.

Тихо шепочуть ся там верховітя дерев, навіваючи сон.

А тут простір... безмежний, далекий вабить до себе, в безкрайю далечинь... Се власне вона, Люся, казала, що вабить. „Шумлять дерева закликаючи, вітер гуляє на просторі“,—казала вона,— „і хочеть ся летіти, крил хочеть ся, щоб підняти ся на зустріч мріям“.

„Хочеть ся летіти“...

І полетіла.

Ходячи по садку помітив, що трава вже висока-висока, згадав, що пора косити; знайшов косу в коморі, нагострив її і взяв ся косити, так як того літа, як два літа тому і ранійше.

А тоді спочивав, простягшись в запашній траві.

І наче не так йому серце боліло, наче туман хоч на хвилю зникав.

На хвилю... Бо спочиваючи від праці в ярку, на траві, таке буйне, радісне жите природи знаходив, що йому, жите якого вмерло, болюче ставало. Всюди жите, жите. Старі сріблясті осоки лагідно з вітром розмовляють височіючи над вишняком. Травиця щось тихесенько шепоче у відповідь на усмішку сонця. Метелики, коники весело літають в повітрі, час від часу цілючи квітку і будяк, навіть будяк гордо й щасливо колихаєть ся на високій стеблині.

Тікав від людей, від життя, а трапив в самий вир життя природи: живе листячко, трава, комахи, коники, метелики... тут жите, парування, радість.

А він—самітний...

Коли ось так сидів в ярку, приходив Яша. Кілька разів заходив він, як вже з кімнати переніс своє горе Павло Іванович в садок; говорив з ним про вишні, про грушки, про город, ще трохи мовчки сидів, спостерегаючи його, й відходив. Ні слова про Люсю, ні слова про самітність...

А зараз,—тільки Яша прийшов і сів в ярку на травичці побіч нього, Павло Мойсеевич раптом спитав, так наче продовжуючи розмову:

— Чому вона мене покинула, Япо?

Спитав і глянув сірими запалими очима на Яшу.

Яша замислено дивив ся на його чорне змарніле обличчя, на сиве волосє над чолом, на зморшки під очима.

Зітхнув.

— Чому покинула? Чому? Не так питай, друже. Питай, чому пішла з ним?

Павло болісно здригнув ся. Знають, значить, всі, що не тільки покинула, а й з ним пішла...

— Тому, що він взяв її, розумієш? Вона й пішла...

Павло закрити лице руками.

— Розумієш, взяв одним поглядом, одним словом, одним стиском руки... Стій, мовчи... мовчи... дай кінчити... Я не хочу образити

Ольгу Михайлівну.. не можу навіть... бо—ну все одно вже, скажу—бо кохаю її.. Стій же... І як би повернула ся, знов втопивши очі сидів би проти неї і слухав її співи.. Не ображаю, але я знаю, що говорю...

Так, Яша знав, що говорив.

— ... Взяв він, бо се той, який міг її взяти, а ми... а ти—не міг...

Низько схилив посивілу голову Павло.

Так, не міг.. І Яша навіть не ревнував до Павла Мойсеевича. Бо хіба вона була його, Павла Мойсеевича? Ні. Так само не була вона його, як і Яшина. Співи, усмішку давала їм, тепло свого серця—обом давала. Ну, Павлови Мойсеевичу ще й поцілунки, але нічия не була, була вільна, як пташинка.

А прийшов він, той музика, той обранець з сильними руками і огненними загадковими очима—і взяв її мов дитину, покірливу, безвольну, прекрасну. Ще тоді взяв, як був тут... душу її вільну полонив.

Зітхнув Яша.

— І бач, для нього вона—квітка, троянда запашна, приваблива квітка.. А для нас, для нас—вона сонце... І другого такого сонця нема...

VI.

Вже не тільки в стінах білого будинку було сіро, холодно й похмуро. І поза стінами посмутніло все. Сірі важкі хмари нависли над садком, над будинком, над простором безмежним, туман оповив засмучену, позбавлену пестощів соняшного проміння землю.

Холодним сталевим пасмом вилискує ріка між затуманеними левадами, зажурено чорніють порожні самотні лани.

Вітер гуляв на площинці, зриває останні пелюстки з квіток, біжить садком, жовте листячко зганяє з дерев, гуде, завиває:

— Пора вже, пора...

Так, пора вже, пора...

Почуває Павло Мойсеевич, що й йому вже пора розвіяти з вітром своє горе і тугу й печаль. Вирвати їх з свого серця й кинути бурхливому вітрови: нехай розвіє по ланах, по ярах укупі з поживклим листем.

Нехай не буде вже з ним туги, розпуки... нехай засмучені очі прояснять ся і побачуть світ.

Чорний, змарнілий ходить Павло Мойсеевич в гімназію на лекції. Мовчки, співчутливо стискають йому руку товариші, а йому

здається, ніби вони, поглядаючи на його сиве волосся, думають: „Бідний, бідний Петренко!“

Тихо, уважливо, зустрічають його в класі старші ученики, наче шанують його горе. І чувається ся йому, що й вони думають: „Бідний, бідний Петренко!..“

Нехай же зникне сум з очей, туга з куточків уст, задума з чола, горе з серця! Нехай вітер розвіє їх по ланах, ярах, укупі з пожовклим листям. Нехай вже він один завиває: „Бідний, бідний Петренко!..“

Ліхачев, товариш його, вчитель математики, приїхав з К. по вакаціях. По обличчю видно, що все знає, навіть більше, мабуть, ніж Павло Мойсеевич знає. Був же там, в тому самому місті, де й вона... вони...

Геть горе, геть тугу, геть сум і розпуку! Петренко не „бідний“, ні! Петренко холодний та спокійний.. Петренко пильно сидить за книгами.—зшитками; Петренко працює, працює, працює в своєму кабінеті.. Петренко снідає, обідає й вечеряє в своїй ідальні.. Читає лекції в своїй гімназії...

Хтось ще думає, що Петренко „бідний“? Хто? Ось вітер, холодний, немилосердний бурхливий вітер осінній посвідчить, що не „бідний“ вже Петренко, а холодний та спокійний. Туга його, горе його, сум його укупі з пожовклим листям розвіялись ланами-ярами...

І добре так... легко, ясно.

Встане рано, поснідає і в гімназію. Байдужий, спокійний, захоплений уроками й учениками. Товариші дивують ся, директор не нахвалить ся: „Чудесний педагог з Петренка, чудесний вчитель“.

Прийде до дому, сам собі пообідає чудово, приготуєть ся до лекції на завтра, а тоді як сяде ще за якісь книги—до півночі сидить.

Стара Христя ходить під дверима кабінету, хрестить ся й хитає головою:

„Все книги, книги... краще б вже та жінка повернула ся...“

Поставить вечерю в Ідальню і зітхаючи йде спати.

Петренко замислив зайняти ся наукою; попрацювати тут рік-другий, тоді десь поїхати до університету, іспити скласти.

Обклав ся книгами і працює, працює. Іноді прислухаєть ся до витя вітру осіннього, холодного.

— Ти ж, вітре, розвіяв горе моє, правда? Тугу мою, смуток мій далеко на крилах своїх поніс, розвіяв ланами, ярами... Вітре немилосердний осінній...

Заходили і Яша і Ліхачев.

— Що поробляєш? І не видно тебе ніде...

— А що дня в гімназії видно ж...

— Ну, в гімназії.. А в клуб не ходиш, в гості не являєш ся...

Директорша все питає...—сипав прудкий, жвавий Ліхачев.

— Погрібний я їй...

— І сестра її, Катерина Львовна питає, де ти, де ховаєш ся...

— Ось працюю,—вказував на стіл Павло Мойсеевич.

Ліхачев довго не сидів. Його завжди або в клубі чекали, або вечер у знайомих.

Яша лишав ся. Часом кілька слів скаже ще і йде собі. Часом сидить довго, довго. А то перейде у вітальню, заховаєть ся в куточку свому улюбленому і наспівує. Лице ясне, радісне...

Так наче вона тут.. заплющивши очі уявляє.

Павло Мойсеевич виходить з кабінету, сідає до фортепіяна, приграє.

Сумні, веселі мелодії, пісні... Ті, які звикли чути за останні роки, любі, близькі. Мелянхолійний дует.

Пізно, по короткім задумливім мовчанню прощали ся. Сіре, шерстке лице Яші наче ще більш сумне.

Павло Іванович, зворушений, схвильований, йде в кабінет; тут силкуєть ся стати таким спокійним і байдужим, як був до співу. Підходить до вікна, вже розрисованого морозом. Прислухаєть ся.

Вітер, є вітер. Тут, на горі він завжди є. Так, наче приятель йому, вірний, нерозлучний...

Віє, завиває, снігом крутить, розкидає його.

— Ти ж, вітре, розвіяв горе моє, правда! Тугу мою, смуток мій далеко на крилах своїх поніс, снігом присипав... присипав...

VII.

— Ні, козаче мій, се не годить ся... Пропадати так через бабу... хоч би й таку, як Ольга Михайлівна..

Ліхачев вимовив се і злякано подивив ся на Павла Мойсеевича: чи не образив ся...

— Та воно таки не годить ся,—муркнув понуро Яша, сидючи на канапі в кабінеті.

А Ліхачев бігав по хаті й хвилював ся.

— Отсе свята, Різдво... стільки вільного часу... Отут тобі концертик такий можна... Хористи сумують, пристають: де Павло Мойсеевич? А Павло Мойсеевич хмарою ходить, марніє, сохне, сивіє, вянє.. пху! Мало жінок на світі...

— Працюю...—глухо обізвав ся Павло Мойсеєвич, дивлячись у вікно на білий чистий сніг, що непорушною пеленою вкривав площинку-квітник.

Так, працює... працював, не даючи собі спочинку осінь, зиму, отсе до свят, до вакацій. І наче не так йому серце боліло, наче туман зник на сей час..

А отсе різдвяні вакації, не ходить в гімназію... Наче вибив ся з колії своєї сих два дні... Ні, візьме таки себе в руки, працюватиме...

— Працюю...—повторив він, повертаючись від вікна і дивлячись на товаришів.

Худе обличчє, загострені риси, борода, довге волосє.

— Працювати ще встигнеш... тепер Різдво... Тебе чекають, про тебе питають, а ти ховаєш ся... Яша, та поможи ж мені його витягти!

Яша підняв своє сіре, шорстке обличчє на хвилинку і знов сховав його.

Різдво... Різдво... Знає Павло Мойсеєвич, що Різдво надходить... І шість літ тому отак Різдво надходило і він був самітний... І зустрів тоді її... Так, Різдво...

Стиснув пальці холодні.

— Кинь лихом об землю, козаче..

— „Вийду на поле, гляну на море; сама я знаю, що мені горе“— замуротів Яша раптом тихо-тихенько.

— Та хто вам сказав, що в мене лихо?—злісно гукнув Павло Мойсеєвич.—Я просто наукою займаю ся, працюю і не хочеть ся мені нікуди ходити. І не пропадаю я зовсім, а... а... чудесно почуваю себе...

Сама я знаю, чого я плачу

Ой, що милого нігде не бачу

Буду стояти на тім каміні,

Ой чи не скаже: дай ручку мені.

Яша захопившись голоснійше наспівував.

— Так?—здивовано зупинив ся Ліхачев і насмішкуваті вогники застрибали в блискучих очках.

— Так... чудесно... Запрацював ся дуже, се правда... Ну й справді, треба спочити. Мені навіть вже захотіло ся розважити ся... Настрій був такий ранійше, щоб працювати, самотньому бути, а тепер хочеть ся на люди і веселити ся... От і все.

Сірі очі нервово горіли, лице оживило ся, усмішка скривила уста.

— Запрацював ся, а тепер погуляємо...

Хитнув головою, наче втому скидаючи з себе.

— Отсе розумію!—весело гукав Ліхачев, підкручуючи настобурчені уса.—Се по нашому! Погуляємо!..

Буду стояти, терпіти муку

Ой чи не скаже: дай мені руку.

муркотів Яша знов тихо і поглядав уважно на Павла Мойсеевича.

— Тепер практичне питання: ти маєш в чому виходити? Не дивуйся, що питаю, але бач, вчені люде не дбають про свій туалет, боюсь, що й ти так...

— Сурдут в... чого ж ще?

— Ось нехай нам Христа покаже, який він є, той сурдут. Христе, Христе,—весело галасував Ліхачев,—а подайте сюди сурдут вашого пана.

Яша замовк вже і тільки задумано дивився на нього, на Павла Мойсеевича.

Христа радісно забігала, передчуваючи зміну на краще для свого пана.

— Ти дивувався певне, на що мені се,—оглядаючи уважно сурдут, заклопотано казав Ліхачев.—А ось міль що поробила, дивись... Ковнір пропав, спина пропала, все...

— Ой лишечко,—зітхнула Христа.

— Се треба було на літо пересипати чимсь і доглядати,—навчав Ліхачев.—А тепер треба новий шити.

— Ну, що ж... новий то новий...—спокійно відповів Павло Іванович.

— Приплю тобі свого кравця; в два дні пошиє; ще можеш йому й нову пару замовити, здасться...

— Можна й нову пару...

Гроші у Павла Мойсеевича були; тут, в столі лежали вони, ті, що одержав за літо, за осінь, ніким не потрачені, нікому непотрібні. Правда, він, складаючи їх, думав, що здадуться, як їхати-ме до університету—чи може, як Люся напише... ну може—все ж може бути на світі...—як напише, що їй треба... треба...не на дорожку, щоб повернути ся, ні... а так, просто треба... Та трохи можна взяти з сих грошей на одягу. Треба ж йому щось нове собі зробити... і взагалі новою людиною зявити ся на людях. Той Петренко, звичайний, якого знали до весни, не може зявити ся, бо його нема... нема... Той, який літом був та й тепер отсе, самотний, відчужений, зівялий, теж не може зявити ся... не хоче він такий зявляти ся на людях... щоб ще казали веселі, радісні: „Бідний, бідний Петренко“... коли він зовсім не „бідний“, а спокійний та байдужий... Щоб не думали, що лихо якесь там в нього—коли

він просто собі наукою займаєть ся.. Нехай якийсь новий Петренко зявить ся серед веселих, безжурних, цікавих людей..

— Та не замислюй ся так'—ляснув по плечі його Ліхачев.—Нову пару справляти—не дисертацію писати.

— Що?—мотнув головою Павло Мойсеевич.

— А те, що треба тобі культурного вигляду надати: отсі патли твої та й бороду—геть!

Так, так... І як він не догадав ся сам досі, що се все, що зраджує його колишній сум, тугу—геть треба. Новий, новий Петренко мусить зявити ся на людях..

— А справді, се слід зробити... я й сам вже думав,—відповів Павло Мойсеевич і подивив ся на Яшу.

Яша весь час спостерігав його, і наче сумна усмішка світила ся в очах його.

— Ну, от і чудесно,—радів Ліхачев.—Різдвяний вечір, нежонаті вчителі в директора—як звичайно... і ти неодмінно.. инакше образить ся... Другий день Різдва—у клубі—родинний вечір; третій день—концерт.. під Новий рік—вечеря в клубі... там далі ще щось, маскарад напевне... Катерина Львовна казала мені, та забув. Словом—весело. Гулятимем. Ну, біжу! Загаяв ся... а мене чекають... До побачення, друже... гляди ж, кравця, присилаю, покладись на нього... він з смаком... та подивись ти на себе в дзеркало і піди до парикмахера. Addio!

По дорозі привитав ся з Яшою і зник.

— Метелик!—зітхнув Павло Мойсеевич.

— А ми хто? Ведмеді...—обізвавсь Яша.

— І будяки...

— Будяки? Ну, що ж? І найпоганіші будяки розцвітають,—всміхнув ся Яша і встав.

— Іду вже. До побачення!

— Бувай здоров!

Не було настрою до співу, до мелянхолійного дуєту.

VIII.

Невелика душна кімната. Кілька столиків з пляшками, тарілками—всі заняті. Чарки дзвенять, лунає сміх. Хтось з кимсь цілуєть ся, хтось сварить ся, хтось наспівує.

Павло Мойсеевич вечеряє з Катериною Львовною, сестрою директорової жінки.

Біля того ж столика Яша сидить і все попиває пиво.

Чорнява пишна красуня всміхаєть ся Павлови Мойсеевичу; він одповідає їй і підливає собі вина.

Павло Мойсеевич... Се новий Павло Мойсеевич.

Бліде, виголене „інтересне“ обличчя... блискучі від внутрішнього огню очі, коротко підрізане з сивизною над чолом волосє, причепурена, струнка, елегантна постать в сурдуті від кравця „з смаком“—такий був новий Павло Мойсеевич. І ще був він веселий...

— Скажіть, Павло Мойсеевичу, вам весело сьогодні?

— Як же мені може бути невесело в вашому товаристві?

— Ну й сальоновий кавалер який з вас!..

Справді, йому було весело...

Адже сум з очей зник... зникла туга з куточків уст, задума з чола, горе з серця... Вітер розвіяв їх по ланах, ярах, сніг глибокий присипав... Щільно присипав...

Отак се почавши від „куті“ весело... то концерт, то вечірка, то вечеря новорічна... Шум, сміх, жіночі усмішки, співи... І він закрутив ся.

— Душка Петренко!..—умлівали панни.—Такий інтересний... Се сиве волосє... а бліде лице, тільки очі горять... Душка...

І пані посилали свої усмішки „безталанному покинутому чоловікові“.

— Дивіть ся,—казали чоловіки,—як парубкує Петренко... Де той вахлак, ведмідь подів ся?

А „ведмідь“ жартував з панями, які особливо були прихильні до нього, подавав їм футра, проводив до дому (правда, се вже одну тільки Катерину Львовну), залицяв ся—так наче ціле жите тільки се й робив.

Ліхачев радів: „Парубкувать, то вже парубкувать“.

Яша спостерігаючи се гірко всміхав ся: „І найпоганійші будяки розцвітають“. Отямив ся тоді, як жінка кинула... тоді вже з „вахлака“ став „інтересним“. Дивіть ся, як краватку почепив... Се може так для Катерини Львовни... А для Ольги Михайлівни так не треба було? Не міг здобути своєї жінки, щоб справді була його... тепер хоче иньшу здобути... хоче подобати ся... Поки була „своя“ жінка, не треба було бути „інтересним...“ для неї можна було вахлаком бути, картоплю в городі садити, чіпляти на голові носити... А тепер треба шовкові шиковні краватки чіпляти, розсипати ся в компліментах перед чужими жінками, чепурити ся...

Се гнівав ся Яша на свого приятеля.

А то бувало, що й не гнівав ся Яша.

Як у-перше зявив ся Павло Мойсеевич в клубі на концерті серед хору стоючи на естраді—очі його наче все шукали когось,

сердце просило наче голосу, якого не було тут чути... не було чути... А без нього не було гармонії... І здавало ся тоді, наче сей причепурений, прикрашений ніби веселий Павло Іванович так і кинув ся б зараз прожогом з естради десь на простір, шукати того голосу, якого бракує для гармонії... Біг би ланами, ярами, вітра питав би, де того голосу лютого чарівного шукати... того вітра, який тугу його, горе його розвіяв...

Тоді не гнівав ся Яша.

На новорічній вечері, як скінчила ся вже, Павло Мойсеевич, веселий, захоплений, шумливо, навіть з якоюсь бравадою провів під руку через залю Катерину Львовну і діставши її оксамитову ротонду, смікчесь і жартуючи, одягав Катерину Львовну, як чоловік, наречений, або приклонник. І коли він прибільшено-дбайливо обгортав плечі її чорним оксамитом, схилиючись над її вродливою головою—раптом безнадійною роспукою повіяло від його причепуреної, елегантної постати. І здалось, як-би зараз Люся, рідна, близька зявила ся, стала коло нього, взяла за руку, сказала—„ходім до дому, Павлик“, — він кинув би се оксамитове пальто, яке держав, все кинув би і щасливий пішов би об руку з нею в білий веселий будинок.

І не гнівав ся тоді Яша...

А на концертї, отсе по Новім вже році, гарненька панночка так кокетливо щось говорила йому, а Катерина Львовна, жартуючи ляснула його по плечі віялом, наче уваги до себе вимагаючи... Павло Мойсеевич всміхав ся обом, стрункий, бадьорий, дуже, дуже веселий. І раптом така безнадійна роспука в цілій постаті, такий сум... Ні, не тут його місце, не в сій атмосфері залищання, кокетування, флірту. Як би так рідна, тепла рука повела звідси... так треба, щоб повела, бо не для нього се...

Не гнівав ся тоді Яша...

А зараз сидів при столі, де Павло Мойсеевич і Катерина Львовна вечеряли, і пив пиво і гнівав ся.

Вигадали флірт якийсь... пропадає людина... А туди ще--червона шикозна краватка, троянди в петлі сурдута.

Сі троянди... Яша знав сі троянди... Се він разом з Христею пересадив в глечик, щоб зимою в хаті цвіли. Як раніше Павло Мойсеевич завжди робив. Ну, а тепер, літом ні нащо й дивити ся не хотів і вони вдвох з Христею пересадили. Отсе недавно зацвіли сі троянди--червона й жовта. А він взяв та й зірвав йдучи сюди... зірвав сі троянди—червону й жовту...

І гнівав ся, гнівав ся Яша.

З залі чути згуки польки—кокетунні. Хтось манить когось і тікає і ховаєть ся... І знов наближуєть ся, простягає руки...

Брязкіт битого скла, дзвін чарок, гомін, галас, п'яні поцілунки...

Всміхаючись розмовляє Павло Мойсеевич з красунею, підливає собі вина.

— То вам таки справді весело, Павле Мойсеевичу?

— Надзвичайно! Як ніколи!..

Надзвичайно весело йому... В голові такий шум... десь наче пахнуть троянди... Та й хіба справді мало жінок на світі!..

— А ось Якову Івановичу щось не так весело...—простягла Катерина Львовна.—Чекайте, розпорушимо і вас... ось ми сьогодні ідемо катати ся в санках, отсе по вечері... посадимо вам панну Оксану... Ну, не сердьтесь, не сердьтесь.

Хмурий погляд з під навислих брів і мовчанне.

-- Павло Мойсеевич, ви—мій кавалер,—щебетала весело Катерина Львовна,—ви такий інтересний сьогодні. Отсі троянди вам личать...

Павло Мойсеевич, трохи почервонілий від вина, дивить ся на неї і всміхаєть ся.

Раптом усмішка збігає з уст.

Так... троянди... Правда, в нього пришпилені троянди... Ось чому такі пахощі. Се він зрізав ті, що сьогодні зацвіли в кімнаті.. Вони зацвіли сьогодні... а він згадав, що казала вона: „Верну ся, як зацвітуть троянди“, побачив, що неправда те—нема ж її, і зрізав сі чудові квітки. А йдучи в клуб, всунув їх собі в петлю сурдута. На що? А так, хотіло ся... Все одно вони йому не потрібні.. вона не вернеть ся... Та правда: хіба мало жінок на світі?..

— А як же, Катерино Львовно, я до ваших послуг...

— Панове, панове, збирайте ся. Хто їде з нами?

Висока, повна, ще молода пані в оксамитовій сукні зявила ся на дверях.

— Катрін, бери своїх двох кавалерів...

— Одного, будь ласка, одного...—муркнув Яша, допиваючи пиво.

Павло Мойсеевич встав і, злегка хитаючись, вийшов за Катеринсю Львовною в залу.

За ними, похнюпившись, поплентавсь Яша.

Так наче він все мусить бути вкупі з Павлом Мойсеевичом, не лишати його без себе.

„Що я, нянька йому?..“

І сердив ся на себе, але йшов.

В залі Катерина Львовна сперла ся на руку Павла Мойсеевича, так ніжно притулила ся.

В голові йому шум якийсь... пахощі троянди пнять його... Хто се з ним, хто спіраєть ся на руку його? Люся? Люся? так, вона, тому так троянди ллють пахощі. Хто так ніжно притулив ся, веде його? Се вона, рідна, близька, кохана. І пойдуть зараз до дому, в білий будинок... там троянди цвітуть... запашні, білі, жовті, червоні.

Очі йому вогнем горять, погляд неспокійний, блукаючий.

— Павло Мойсеевич, подержіть же мені ротонду.

В передпокої багато людей; вчителі-товариші, ось Ліхачев, панночки, пані... сіре Яшине обличчє.

Проводить рукою по чолі. Бере ротонду.

— А троянди, сі чудові троянди, дайте мені...—щебече Катерина Львовна.

Раптом мерхнуть очі Павла Мойсеевича; він отямлюєть ся. Голос... не її се голос... Її голос мов музика.

Де ж вона? Троянди цвітуть...

Бере їх в руку, дивить ся. Вони цвітуть... А де ж вона? Ось зараз була, як жива тут, коло нього, за руку держала. Казала ж колись: „Тоді, як зацвітуть троянди...“

Обводить всіх поглядом мертвим, скляним. Ротонда з рук йому падає. Падають троянди на її оксамит, червона—як кров з пробитого серця, жовта—як кленове осінне листє.

Раптом похашцем говорить впевнено, перековуюче, таємничо:

— Знаєте, вона ж була тут... тут була зараз... і троянди цвітуть, ось бачите, червона та жовта...—вказав на оксамит ротонди.

Озираєть ся поривчато, диким вогнем очі блищать. Руку простягнув до дверей.

— ... Отсе десь зникла зараз... треба догнати... вона там чекає мене... вона ж повернула ся, моя Люся... Ось тільки голос, голос її треба... Почути її голос... Се вона... Вона сповнила своє слово. „Верну ся,—казала,—як зацвітуть троянди...“

